

ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 373.23:37.06-053.4

Т. Г. Соловйова,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки

tg_solovyova@rambler.ru

О. Ю. Жора,

студентка

(Запорізький національний університет)

oksanazhora@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ БУДИНКУ ДИТИНИ

Анотація

У статті розкривається проблема необхідності проведення профілактики соціальної дезадаптації дітей, які перебувають в умовах будинку дитини. На прикладі діяльності будинку дитини “Сонечко” м. Запоріжжя визначено законодавчу базу таких закладів, особливості соціально-педагогічної діяльності та профілактики соціальної дезадаптації дошкільників.

Ключові слова: сирітство, дошкільний вік, будинок дитини, соціально-педагогічна діяльність, профілактика соціальної дезадаптації.

Summary

In this article the problem of necessity of prevention of social disadaptation of children in children's communities is considered. For example of children's community “Sonechko” city of Zaporizhia there have been defined the legislative framework of such establishments, peculiarities of social and pedagogical activity and prevention of social disadaptation of preschool children in the conditions of children's community.

Keywords: orphans, preschool age, children's home, social pedagogical activity, prevention of social disadaptation.

Постановка проблеми. Офіційні дані щорічних державних доповідей “Про становище дітей в Україні” свідчать, що останнім часом у нашій країні за умов нестабільності соціально-економічного та соціально-політичного життя збільшується чисельність дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. При цьому лише певний відсоток таких дітей зостаються сиротами внаслідок смерті батьків. Інша частина лишається без батьківського піклування при живих батьках. Це явище набуло назви “соціального сирітства”, і кількість таких дітей постійно зростає. Чинниками соціального сирітства вважають зміни у функціонуванні родини, втрату певних сімейних цінностей, і, як наслідок, зміну ставлення до дітей та їх виховання.

У нашій державі констатується значне збільшення дітей, від яких з народження або в перші роки життя відмовилися батьки. Потрапляючи під державну опіку, вони отримують певну медичну та соціальну допомогу. Однак у перші роки життя без батьків у закритому закладі, вкрай негативно впливає на розвиток дитини, на її соціалізацію. Діти, що виховуються поза межами родинної атмосфери з раннього віку, як правило, мають проблеми, пов'язані із соціальною дезадаптацією: тривожність, невпевненість, високий дефіцит уваги, любові та турботи.

Науковці відзначають, що дитина, яка залишилася без батьківського піклування в період новонародженості та раннього дитинства, переживає

кризу й знаходиться в стані морально-духовної травми: має підвищену вразливість, почуття незахищеності та безпорадності, відчуває непотрібність. Навіть за умови зовнішнього благополуччя, при вихованні в дитячому будинку на дитину впливають незмінні негативні фактори, серед яких скучність соціальних контактів, через певну ізольованість таких закладів, достатньо жорстко регламентований режим життя, відсутність близького дорослого тощо. Звичайно, ці фактори сприяють соціальній дезадаптації дитини.

Профілактика соціальної дезадаптації дітей в умовах будинку дитини набуває значимості й відноситься до числа найважливіших завдань держави. Актуальність цього питання набирає обертів у нинішній період становлення нашої держави, який характеризується як бурхливими преосвітніми процесами в різних сферах суспільного життя, так і оновленням всієї системи сформованих відносин у громаді. Необхідним виступає нейтралізація негативної й формування позитивної спрямованості особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз праць, присвячених профілактиці соціальної дезадаптації дітей і підлітків у системі інтернатних установ країни, дозволив виділити вітчизняних і зарубіжних фахівців, які з різних сторін розглядають це питання. Це такі науковці, як П. Кузнецов, П. Анохін, Є. Холостова, К. Добриня, Є. Смірнова, Е. Черняк, Л. Алексєєва, Ф. Знанецький, С. Белічева, Є. Смірнова та ін.

Аналіз наукових публікацій свідчить, що вивчення цього аспекту вітчизняними авторами є недостатнім і він потребує подальших досліджень та вирішення нагальних питань, що вимагають переосмислення цілей, ефективності засобів та методів соціальної профілактики дезадаптованих дошкільників. Збільшення їх кількості потребує не тільки реалізації фундаментальних досліджень, а й термінове реформування соціальної політики в цій сфері загалом.

Отже, метою статті є висвітлення особливостей профілактики соціальної дезадаптації дошкільників в умовах будинку дитини.

Завдання: визначити теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми дошкільного віку; висвітлити головні аспекти роботи будинку дитини; розкрити форми та зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми в цьому закладі; висвітлити особливості профілактики соціальної дезадаптації дошкільників в умовах будинку дитини.

Виклад основного матеріалу. Значна увага відомих педагогів світу орієнтована на вивчення проблем дошкільного віку. Цей інтерес не випадковий, оскільки загальновідомо, що вік від 3 до 6 років – період найбільш інтенсивного розвитку індивіда, коли закладається фундамент усіх складових фізичного, психічного та емоційного здоров'я людини. Майбутнє дитини залежить від обставин, у яких буде здійснюватися її виховання.

Учені констатують, що дошкільний вік сенситивний у становленні особистості, формування у вихованця відношення як до самого себе, так і до навколишнього середовища, здатність до усвідомлення власного "Я". У цей період виникає важливе новоутворення – супідрядність мотивів, передбачення наслідків власних дій, осмислення прагнення до повноцінного життя. Комунікативні навички, уміння встановлювати доброзичливі взаємини з однолітками, відповідальне ставлення як до себе, так й до ближчого оточення є підґрунтям життєзбереження дітей дошкільного віку [3].

Дитина, яка потрапляє в заклади інтернатного типу, набуває відчуття незахищеності і, як наслідок, виникає ускладнення в становленні самосвідомості (відчуття власної неповноцінності), порушення соціальної адаптації, тобто виникає дезадаптація особистості. Н. Ричкова відзначає [6], що індивіди, які зростають у цих закладах, мають нестаток емоційного та комунікативного обміну, ускладнення при ігровій взаємодії, інтелектуальні й особистісні порушення.

М. Коренєв у своїх напрацюваннях констатує, що в результаті певних негативних чинників у дітей дошкільного віку ускладнюється розвиток комунікативних умінь та навичок, поведінкова мінливість, можливість адаптуватися в соціумі через несформованість статево-рольових стереотипів, нестача арсеналу ролей, які необхідно “відігравати” в суспільстві для успішної соціальної адаптації до їх умов та вимог. Тож, у результаті вище зазначених особистісних деформацій настає соціально-психологічна дезадаптованість, яка на подальших стадіях життєдіяльності дитини може спричинити неприйняття соціуму і його норм, проблеми у створенні й збереженні власної сім’ї, вихованні дітей тощо [3, 98].

Особливого значення в цьому процесі набуває особистість соціального педагога, оскільки саме він має здійснювати соціальне виховання дошкільників, профілактику соціальної дезадаптації і сприяти утворенню адекватної соціальної свідомості у вихованців.

Будинок дитини – це заклад, що підпорядковується Міністерству охорони здоров’я й виконує функцію медико-соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. У цей заклад потрапляють діти від народження до трьох років; діти з особливими потребами можуть перебувати в реабілітаційних групах дитячого будинку до семирічного віку. Діти-сироти, що виховуються в будинках дитини, мають ряд особливостей стосовно стану здоров’я, темпів формування розумового, фізичного та психологічного розвитку. Усе це вимагає як створення належних умов утримання і виховання відповідно до вікових особливостей та стану здоров’я, так і медичного забезпечення, поглиблених та всесторонніх знань медичного і педагогічного персоналу з питань фізіології і патології, аспекти оздоровлення, виховання та харчування для всебічного розвитку дітей раннього віку [4].

Одним із головних завдань роботи будинку дитини є необхідність “заміни” дитині, яка залишилася без батьківського піклування, сім’ї. Співпрацівники дитячого будинку стають першими близькими дорослими для дитини. І навіть якщо співпрацівник щиро ставиться до дитини та своїх обов’язків, ця заміна залишається штучною. Звичайно, що установа не може замінити родину в повному сенсі, можливим є лише організація належних умов для максимально повноцінного розвитку дитини, її адаптації в соціумі та соціалізації.

В умовах дитячого будинку, робота з дітьми раннього та дошкільного віку, спрямована на збагачення позитивного емоційного досвіду дитини та встановлення адекватних міжособистісних контактів як з однолітками, так і з дорослими. Діти потребують необхідної уваги з боку дорослого, взаємодії з ним для формування соціальної компетентності та особистісного становлення.

Ми розглядали особливості профілактики соціальної дезадаптації дошкільників в умовах будинку дитини м. Запоріжжя “Сонечко”. Обласний

будинок дитини "Сонечко" – єдиний у Запорізькій області заклад цього профілю, розрахований на 305 місць для дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від народження до 7-ми років. Це підприємство медико-соціальної спрямованості, яке має фізіотерапевтичний комплекс, діагностичну лабораторію, кабінет УЗД, кабінет лікувальної фізкультури та масажу, спортивні та музичні зали, літні басейни, два блоки для харчування, дві пральні, ігрові та спортивні майданчики, спальні кімнати [2].

У цьому закладі працюють лікарі-педіатри, невропатологи, медсестри, педагоги, корекційні педагоги, логопеди, помічники вихователів та допоміжний персонал. Для лікування і виховання дітей використовуються медичні та психолого-педагогічні методики, комплексні та індивідуальні реабілітаційні програми розвитку.

Аналіз теоретичних засад функціонування дитячих будинків та емпіричне дослідження (опитування співпрацівників закладу), проведене в Запорізькому обласному будинку дитини, дозволило визначити основні проблеми, які призводять до соціальної дезадаптації дітей. Серед них низка проблем, пов'язаних із попереднім перебуванням дитини в складних життєвих обставинах та проблеми, які виникають уже після переміщення дитини до закладу. На практиці часто зустрічається поєднання цих проблем, що неодмінно призводить до дезадаптації дитини.

Проблеми, пов'язані із перебуванням дитини в складних життєвих обставинах до переміщення у заклад, передбачають наявність сімейного неблагополуччя (асоціальні та інші неблагополучні сім'ї або трагічні обставини загибелі близьких родичів). Залежно від рівня важкості означених проблем, віку дитини, її індивідуальних особливостей, перебування у складних життєвих обставинах залишає певний відбиток на особистості дитини та призводить до дезадаптованості.

Крім того, переміщення у заклад також створює певні проблеми для дитини: відсутність сім'ї як такої, відсутність близького значимого дорослого, дефіцит уваги, любові, емоційного тепла, регламентованість повсякденного життя, звуження соціального досвіду тощо. Поєднання означених проблем призводить до різного ступеня дезадаптації дитини, яка гальмує її розвиток у фізичній, психічній, соціальній сферах. Більш того, без необхідної допомоги ситуація погіршується, ступінь дезадаптації поглиблюється, особистісні зміни можуть стати незворотними. Для таких дітей характерним стає неповноцінний емоційний досвід, недорозвиненість емоційної чуйності, низька самооцінка, відчуженість від оточуючих з метою захисту свого "Я" або агресивність, деформація процесу спілкування, наявність хронічних соматичних захворювань та ін.

З метою профілактики вищезазначених явищ доцільно використовувати соціально-педагогічний підхід. Працюючи в закладах будинку дитини, соціальний педагог орієнтується на такі пріоритети: віра в цінність кожної дитини; конфіденційність; надання всім працівникам закладу інформаційної та методичної підтримки, допомога з питань захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціальної адаптації.

Діяльність соціального педагога в цих закладах характеризується такими напрямками роботи, як визначення статусу дитини, реабілітація, адаптація, інтеграція в суспільство, профілактика соціальної дезадаптації, демонстрація

інтересів дитини в різних органах, передача вихованця до сімейних форм влаштування.

Будинок дитини як і інші інституції для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, підпорядковується Міністерству охорони здоров'я України (МОЗ). Основні законодавчі та нормативно-правові акти, які регулюють роботу установ інтернатного типу: Конституція України, Європейська конвенція "Про усиновлення дітей", Конвенція ООН "Про права дитини", Конвенція "Про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення" (схваленої Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права у травні 1993 р.) тощо.

Вагоме значення в становленні законодавства в цій сфері має Закон України "Про охорону дитинства", який розкриває поняття "охорона дитинства" як "систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав" [5].

Крім того, будинки дитини працюють на основі Типового положення про будинок дитини, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 18 травня 1998 року № 123, з метою модернізації діяльності таких установ та подальшої реалізації постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.94 N 226 "Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків"[4].

Дослідження специфіки роботи закладу дозволило виділити особливості профілактики соціальної дезадаптації дошкільників в умовах обласного будинку дитини "Сонечко":

- спрямованість на запобігання формування проблемних випадків, на ліквідацію негативних факторів і несприятливих обставин, котрі зумовлені певними явищами, а також направленість на збільшення стійкості індивіда до дії цих чинників;

- впровадження профілактичних заходів (інтерактивні заняття, бесіди, рольові ігри), котрі ставлять за мету підвищення здатності дитини до соціалізації чи соціальної адаптації в непередбачуваних умовах;

- підготовка до переходу в іншу установу, передбачає готовність вихованця до входження в нове співтовариство.

Продуктивність профілактичної діяльності з дезадапованими дошкільниками в більшості випадків залежить від наявності розвиненої й комплексної інфраструктури, котра містить у собі такі компоненти: кваліфіковані фахівці, фінансова й організаційна допомога з боку контролюючих та державних органів, спеціально створений соціальний простір з метою вирішення дезадаптивних проблем.

Ефективна профілактична робота в умовах інтернатних закладів ставить за мету соціально-психологічну адаптацію вихованців і її кінцевий результат – успішне входження в суспільство однолітків, формування відчуття захищеності, спокою та впевненості в стосунках з товаришами, задоволеність особистим становищем у системі відносин, яка склалася. Отже, різноманітна профілактика мусить бути спрямована на індивідуальність як суб'єкт соціальної адаптації та полягати в збільшенні його адаптивного потенціалу на соціум і на умови більш продуктивної взаємодії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на те, що кількість знедолених дітей, котрі опиняються в умовах будинків дитини, постійно зростає, посилюється проблема дезадаптації соціально-травмованих вихованців. Тому важливим є такий аспект у соціально-педагогічній сфері, як профілактика соціальної дезадаптації.

Профілактика соціальної дезадаптації має бути спрямована на індивідуальність й впливати на активізацію її адаптивних можливостей; на формування сприятливих обставин для зростання та розвитку особистості, її позитивну взаємодію з оточуючими. Діти, які опиняються в установах будинку дитини, найчастіше вже є дезадаптованими, тому профілактичну діяльність необхідно вибудовувати так, щоб зменшити дезадаптивну поведінку і запобігти зародженню нових відхилень в процесі соціальної адаптації. Ефективними методами профілактики в цьому випадку виступають інтерактивні заняття, тренінги, рольові ігри, бесіди тощо.

Поглиблене вивчення процесу соціальної адаптації, своєчасна діагностика та аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників, котрі ускладнюють цей процес, дозволить пом'якшити глибину психічних, інтелектуальних і поведінкових розладів.

Перспективним напрямком подальших досліджень вбачаємо в профілактиці дезадаптації дітей з особливими потребами дошкільного віку в умовах будинку дитини, оскільки серед таких вихованців значну частину складають саме такі діти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш – К.: Слово, 2008. – 408 с.
2. Запорожский областной дом ребёнка “Солнышко” [Електронний ресурс]– Режим доступу: http://www.deti.zp.ua/show_article.php?a_id=60003
3. Коренев М. М. Медико-психологічні та соціальні проблеми та соціальні проблеми дітей-сиріт. / М.М. Коренев, І.С. Лебець, Р.О. Моїсєєнко. – Харків, К.: Академія, 2003. – 240 с.
4. Про затвердження Типового положення про будинок дитини МОЗ України; Наказ, Положення від 18.05.1998 № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98>
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III в ред. від 10 лип. 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>.
6. Рычкова Н. А. Дезадаптивное поведение детей: диагностика, коррекция, психопрофилактика: учеб. пособие / Н.А. Рычкова. – М. : Педагогика, 2000. – 48 с.
7. Шарапановская Е. В. Социально-психологическая дезадапация детей и подростков: диагностика и коррекция / Е. В. Шарапановская. – М. : ТЦ Сфера, 2005. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017